

NAGY SÁNDOR főiskolai lektor:

ADALÉKOK GÁRDONYI GÉZA REGÉNYÍRÓI MÓDSZERÉHEZ

(Az Egri csillagok és forrásai)

Gárdonyi Géza regényírói tolla az Egri csillagok megírásával tett tanúbizonyságot az író alkotó tehetségének erejéről. Gárdonyi József megírja, hogy az író az Isten rabjait legszebb, a Láthatatlan embert legkedvesebb, az Egri csillagokat pedig legjobb regényének tartotta [1]. Igaz, Gárdonyi soha nem vált vérbeli regényíróvá: érzékeny egyénisége jobban hajlott a lírai megnyilatkozásokra, mint a súlyosabban gördülő epikai alkotások megformálására. Életművében súlyos ellentmondások teszik kérdésessé hovatartozását. Talán inkább lírikus maradt egész életére, három nagy regényén kívül, rövidebb művekben, novellákban vallott zárkózott egyéniségéről. Milyen megtett út állott már mögötte, amikor hozzákezdett „legjobb regényének” a megírásához?

Fiatalkorában a *Tanítóbarát* lapjain kegyetlenül maró sorokat írt az elhagyott magyar tanítók védelmében. Hangot adott az éhesen szenvedő budapesti tömegeknek az *Ygazság a földön* című költeményében. Naplójában és leveleiben megdöbbenően igaz sorokat tudott leírni a vallásos dogmák és a társadalom henyelő urai ellen. „Kopasz saskeselyűnek” nevezte a királyt, undorodva fordult el a prémekbe, díszmagyarba öltözött nemesektől. Ellenzéki magatartása rányomja bélyegét egész fiatalkori munkásságára. Mi az oka mégis, hogy az írói életmű torzó maradt?

Életének második felében ájtatos, vallási ideológiával öltöztette fel műveit, különködő életébe csak a tetővilágításon keresztül engedett be fényt. A századforduló után megbékélt a háború felé rohanó monarchikus valósággal. Fellángolt ugyan a háború ellen: a hágai békepalota elé hatalmas akasztófát kívánt a háborús bűnösök számára, máskor megtisztító viharként fogadta a háborút, amely megtisztítja a szennyből a világot. A Tanácsköztársaságot már csak nyugalmas életét zavaró momentumnak tudta tekinteni. A megújuló magyar irodalom már nem tudta kimozdítani egri magányából, a Nyugat belső köre megakadályozta abban, hogy Adyék mellett részt vállaljon az új élet építésében.

Életének ezekre az ellentmondásaira emberi tulajdonságaiban és a kor fejlődésében találjuk meg a magyarázatot. Sajnos, ellenzékiességénél sokkal nagyobb volt érvényesülni-vágyása. S ha nem akart osztozni

a századvégi tudóbajos írógeneráció sorsában, engednie kellett bíráló hangjából. De Gárdonyi nem is tartozott a legnagyobb tehetségek közé, így nevét ma már az elbukottak, leterítettek, Reviczky, Komjáthy mellett emlegethetnénk. Nagyon sokat nélkülözött, nyomorgott életében, s mikor a Göre-könyvek kínálta olcsó siker ízét megérezte, nem tudott ellentállni a csábításnak, annál is inkább, mivel ezekkel a könyvekkel jelentős pénzforrásra is szert tett. Később maga sem nézett örömmel ezekre a műveire. Azonban a siker megérkezett: az egész ország hosszú ideig a Göre-könyvek népszerű íróját tisztelte benne. A polgári kor alacsony ízlése hozsannázva fogadta ezeket a műveket, de nem törődött az igazság jelszavával fellépő íróval. Gárdonyi engedett a kor nyomásának, s a „kövek alatt nőtt fű” — ahogyan ő nevezte magát — a hivatalos irodalom napfényének sugarai alatt lett befutott íróvá.

Irodalmi tevékenységében a kezdeti Gárdonyi-novellákat — amelyeknek már értékük van — egy bátor hangú antiklerikális regény követi. A sajátos realizmussal mintázott magyar falu körképének festése jelentős fejlődése írói útjának. Az *én falum* apró novellái szétagoltsággal is már érlelték Gárdonyi regényírói művészetét. A jellemek, sorsok ábrázolása már nagy regénye számára készíti az utat.

De a kezdő regényíró tájékozatlansága megbosszulja magát. (A folytatásokban megjelenő *Almodozó szerelem* után ez első regénye.) Nem tudott eleget tenni Wolfneréknek, akik az *Új Idők* számára szerződtek vele folytatásos regényre. Így született meg a rövidebb *Dávidkáné*, Tegzős Ilona romantikus szerelmének története. Jelentős, mert az író történelmi tanulmányainak szülötte, s így az *Egri csillagok* számára törte az utat. Voltaképpen kisfia biztatására szeretné megírni Gergely deák életét. De ezen túlmenően „igaz történelmet” akart írni „regény alakjában”, mint ahogyan ő maga ír erről naplójában. Az *Egri csillagok* Befejezésében pedig írói őszinteséggel vall regényírói módszeréről: „Aki érdeklődik még, hogy mi, hogyan történt az ostrom után? — a történelmi könyveinkben megolvashatja. Magam is onnan jegyeztem meg ide röviden.”

A kor történelmének tanulmányozása, Verancsics, Hammer, Musztafa, Ortélius, Dsclalzade munkáinak olvasgatása segít tájékozódni a XVI. század történelmében. A regény címének változtatásai (Gergő diák, Holdfogyatkozás, Hol terem a magyar vitéz, Török gyűrű, Hold és a csillagok, Egri csillagok), a közben elkészített cselekményváz, a források alapos, hosszas tanulmányozása bizonyítják, hogy Gárdonyi magas mércével mérte regényének értékét, egy pillanatra sem akart letérni a történelmi igazság által megszabott útról. A török kosztüm-könyvek tanulmányozása, a bécsi levéltár és a konstantinápolyi szultán-múzeum anyagának megismerése, az átélt perzsa ünnep 1899. május 22-én, a regényben leírt, beutazott helyek mind-mind az író szívós, kitartó munkáját bizonyítják.

Az alábbiakban szeretnénk néhány — részben ismert, részben ismeretlen — forrásmunkáról beszámolni, amelyeket az író kutatómun-

kájában megismert, tanulmányozott, s művében fel is használt. Ezek a forrásmunkák is tanúbizonyságot tesznek Gárdonyi írói fantáziájának erejéről, bepillantást engednek alkotóműhelyébe.

* * *

Bóka László mutatott rá, hogy a regény első részének szerteágazó cselekményvezetése, az impresszionista színfoltokkal mintázott történelmi kor éppen egyik erőssége Gárdonyi szerkesztési eljárásának [2]. A második részben, ahol a szálak egyetlen eseménybe, az egri várvédelembe futnak össze, az első kötet minden apró mozaikja jelentőséget kap. A XVI. századi Magyarország szétdúlt állapotát festi a regény első része. A Dózsa-parasztháború, a mohácsi csatavesztés, kettős királyválasztás, Buda elvesztése, az ország három részre szakadása, a török betörések, rettenetes pusztítások: ezeknek az eseményeknek az árnyékában erősödnek meg a regény expozíciójában már színre lépő főhősök. Kemény harcosokká fejlődnek, még egy olyan emberfeletti tettet is képesek végrehajtani, mint az egri vár megvédeése a török túlerővel szemben.

Mi adott Gárdonyinak támaszpontot arra nézve, hogy visszaadja hitelesen a kor történelmi levegőjét? Úgy gondolom, segítségére volt ebben a könyvtárában található, Szalay Ágoston által 1861-ben közzétett *Négyszáz magyar levél a XVI. századból — 1504—1560.* című levélgyűjtemény, amelyben Gárdonyi által használt színes és grafit ceruzával tett alá- és melléhúzásokat találtam. A bejegyzések hitelességét Gárdonyi írása a könyv egy-egy lapján, kétségkívül igazolja.

1530-ban kelt a „Batthyani Fferencznek” címzett levél, melynek írója, „Akacz Pal” panaszolja urának levelében, hogy milyen nyomorult helyzetben vannak a jobbágyok, akik kiszolgáltatottak egy másik földesúr kapzsiságának: „Nadazdy Marthon es Nadazdy Laszlo ffya Nady fferencznek... mynden barmoth el weuthek es mynd ffheycr ruhayokat... es thykuokath, lwdokat azthess mynd el weuthek” [3]. A magyar katonák panaszkodnak elesettségükről. „Martinatus Horwat” sírja el panaszait urának, barátjának, „Chani Akaciusnak” a Gárdonyi által megjelölt levélrészletben: „nagh kelthsegem vagyon mynd az zegen legenekkel a kyk welem wadnak” [4]. 1540-ben kelt az a Telegdy Miklóshoz írt levél, amely a német és török veszély jelentkezéséről ad hírt: „imar az nemethek raythok wadnak, es a therekek ezenthel raythok leznek” [5]. 1547-ben már olyan hírek terjednek az országban, hogy a török megindul a Felvidék felé. Ezért olvashatjuk az egyik levélben, hogy a levélíró Debrecenben vesztegel, „hody myel az torokok harmycz heth ezeren oda a my foldokre yndwltak wolna rabolny, de nekyk aztes mondak, hody Egreth zalanak meg” [6]. A nagyszerű szerkesztési eljárás, amely Gárdonyi írói művészetére vall, kiaknázza ezt a levelet is. A szétagolt, feldúlt országban minden a végvárak felé mutat. S ezek közül is Eger, a Felvidék kapuja forog veszélyben. Az író is itt összpontosítja a regény szálait, ezzel is hangsúlyozva a vár és a várostrom történetét.

Emlékezzünk csak, milyen mesterien írja le az író Buda elfoglalását! A szultán csellal megszerezte az ország ősi fővárosát, a magyar urakat pedig, Török Bálinttal az élen, magával hurcolta rabságba. A birtokokat kisajátította. Így bánt el Maylád Istvánnal is, Török Bálint rabtársával. Erről tanúskodik egy 1548-ban írt török levél, amely szerint „thazar tugia, wgymond, mit kellyen mind Mailaddal es mynd jozagalwal tennie” [7].

De a végvári katonák hősiezen küzdenek. Nem sajnálják a fáradságot, az életüket. Egy török levélíró már 1549-ben panaszkodik Istvánffy Pálnak, „hogy az Meczeky wtatys alyak az kyraly zolgay ismegy az Swklossy wtwtys” [8].

A regény lapjain életre kelnek a forrásmunkából megismert alakok. Dobó István minden erejét az egri vár megerősítésére fordította. Az Eger vár megerősítésére felhasználandó adót élete kockáztatásával szedte be, mert amint Forgách Zsigmondhoz írt levele bizonyítja, „thor-kaban wagon az thereknek” [9].

Hogyan jelentkeznek ezek a megjelölt levélrészletek a regényben? Már a cselekmény indításakor megdöbbenve vesszük tudomásul Móré László gaztetteit, s Dobóék megtorló ostromát igazságos eljárásnak tartjuk. Akár Móré Lászlónak, akár Nádasdy Mártonnak is nevezték a kapzsi magyar nemest, jellegzetes alakja volt a XVI. századi szerencsétlen Magyarországnak. A németek már Buda falai alatt álltak, de már a rabló török hordák is rajta voltak a nyomorgatott magyarokon. Török Bálinttal a Jedikulában raboskodik Maylád István is, könnyekre indító szenvedésével és honvágyával mintha a korabeli levélből lépett volna ki, ahol a kegyetlen császár rablása mögött érezzük egy magyar nemes halálig tartó kálváriáját. Dobóék, a király szolgái, a mecseki úton szabadítják ki a magyar foglyokat rabságukból, de ugyanúgy portyáztak a magyar katonák a siklósi úton is. Dobó István határozott írói kézzel formált alakja mintaképe a kötelességét teljesítő, hazáját szerető magyar várkapitánynak, aki még életét is kockáztatja a rábízott vár megerősítéséért.

Gárdonyi ily módon gyúrja át a levelek anyagát — a kortársak hiteles vallomását — élő történetté. Az író a XVI. század történelmi állapotairól tájékozódhatott ezekből a levelekből, s az így nyert korkép valóságos környezetében mozgatja, fejleszti szereplőit.

Az Egri csillagok elsődleges forrása Tinódi műve, az *Eger vár viadaljáról való ének* és annak *Summája*. Gárdonyi nagy mértékben és elsősorban támaszkodott Tinódi históriájára. Ezt mutatják lapszéli jegyzetei a *Régi Magyar Költők Tára* harmadik kötetében [10]. Az ostrom menete, epizódok, mind hasonlóképpen sorakoznak Tinódi és Gárdonyi művében.

A költő leírja a templombástya felrobbanásakor bekövetkezett óriási megrázkódtatást. Még a legbátrabbak is kétségbeestek. „Oh, mely igen az hősök rettenének.” Ehhez a sorhoz írja Gárdonyi megjegyzését: „Megrendült minden ember, Maga Bornemissza színében elfehéredve bámult a füstölgő kőhalomra.” Ugyanez a regényben így je-

lentkezik: „de ő is gondolatszakadt, siket arccal nézett az első percben maga elé.”

Az október 12-i ostromról Tinódi megírja, hogy „Az nap húsz mázsa por mind elkölt vala.” Az író lapszéli jegyzése: „Dobó fekete a puskaportól... Este jelentések: — Jelentem alásan kapitány úr, ma húsz mázsa port lőttünk el.” A regényben így ír erről: „Dobó maga is olyan kormos volt, szakálla, bajusza pörzsölt, hogy ha a kapitányi acél-sisakja nincs a fején, ember meg nem ismeri az orcájáról.” Sukán szám-tartó „recsegő hangon jelentette: — A mai napon húsz mázsa porunk fogyott el.”

A bejegyzések arról tanúskodnak, hogy Gárdonyi helyrajzi szempontból is Tinódit követte. A szereplők jellemzésére is felhasználta a döcögő verssorokat. „Rágondola Pető Gáspár ottvala. A népet felszóval kéri, biztatja. Kik keményen fogják vitéznek mondja, Félelmeset erősen pirongatja.” Gárdonyi megjegyzi: „Ez volt a legjobb szónoka a népnek.” S valóban, Pető a regényben gyönyörű dikciót mond védőtársainak a lakomán, s az ostromok hevében bátorító szava újabb küzdelemre serkentette a csüggedőket.

Fügedy János emlékezetes alakját is Tinódi nyomán mintázta meg az író. „Figedi Jánosnak fogát kiüték” — írja Tinódi. Gárdonyi megjegyzi: „Figedi a fogát fájlalta előbb mindig. Jön pökdösve. — No, nem fáj már a fogad? — Nem hálistennek. — Ki húzattad? — Nem a: kiütötte egy török a dárdájával.” A regényben: „Fügedy feje úgy be van pólyázva, hogy csak a szeme, meg a két füle látszik ki. Három foga is hiányzik. Buzogánnyal ütötte ki valamelyik török. De vígan szenved a baját, mert a fájósat is kiütöttek.”

Kérdés most már az, hogyan használja fel forrásait az író, megnyit fogad el a történetírók és Tinódi művéből, helyesebben, a tények meghamisítása nélkül, hogyan alakítja ki Habsburg-ellenes, antiklerikális, a magyar nemességet ostorozó regényét. Kísérjük ezt figyelemmel, s benne Gárdonyi regényírói módszerét!

Az egész művet átszövi a Habsburg- király erős bírálata. Ferdinánd nem sokat törődött a magyar végvárakkal. Csak azért voltak fontosak számára, hogy megvédik-e Bécset a töröktől. Három serege állott az országban az ostrom idején, de egyik sem sietett a szorongatott egri vár felmentésére. A három hadvezér: Móríc és Miksa herceg, Castaldó, egyetlen katonát sem áldoztak Egerért. Tinódi a késedelem okát abban látja, hogy a király hadvezérei nem teljesítették a parancsot: „De annak módját akkor nem találá, Mert minden népe késedelmes vala.”

Istvánfi is igyekszik mentetetni Ferdinándot, de nála már több beismerés van: „Ferdinándhoz és a most egri püspökké nevezett korlátnok Oláh Miklóshoz irtak, tőlük segélyt kérván... Ferdinánd a mellett, hogy két zsoldos serege legyőzetett, nemcsak pénzhijában volt, de még a németországi zavaroktól is nyomatott... a miért is inkább remény és fényes ígéretekkel kecsegtetett, de mégis a nemességnek parancsolá, hogy a szükségben levő Egert megsegíteni el ne mulassza” [11]. (Kiemelés íólem! NS.)

Hogyan vélekedik erről Gárdonyi? Menti-e ő a késedelmeskedő Habsburg-királyt? Bornemisszát ilyen gondolatok foglalkoztatják Eger felé menve: „S átremegett szíven az a gondolat, hogy Dobó otthagya Egert... Mert hej, az a Ferdinánd király mindig csak szájjal adja a segítséget. Így veszett el Lippa, Temesvár az idén.” De a védők, élükön Dobóval, még bíznak a segítségben. Forgách Ferenc nagyvárad püspök történeti munkájában megírja, hogy még a legnagyobb veszélyben, a templombástya felrobbanásakor is a király segítségét várták: „Quae res magnum pavorem fecerat; sed duces per stationes discurrere, militem animare, nullum signum metus ostendere; pulveris copiam abunde superesse, quin et certissima auxilia regis atque regni brevi affutura ostendere” [12].

Hiába mondják a visszatérő követek Dobó utasítására, hogy jön a segítség, a főkapitány is kénytelen beismerni, csak az ő hősiességük mentheti meg a várat. Az utolsó ostromra készülnek a várvédők. Tinódi megírja, hogy a segítség reménye végképp elveszett: „Immár segítséget sehonnét nem várnak.” Gárdonyi, már odaírja forrásában e sor mellé: „Dobó összehívja a hadnagyait egy bástyára és szól nekik az ostrom előtt, hogy segítség nincs...” Eddig Dobó is bízott, de nincs többé bizalom a királyban: „— Csak próbálkozások ezek! — szokta mondani. — Mikorra a teljes ostromra kerülne a sor, itt lesz a király hada. De most már nyilvánvaló, hogy itt a vég!”

Az ostrom után a király követe, Sforzia Mátyás járt Egerben, hogy a két kapitányt maradásra bírja. Erről jegyezte fel az író a következő jellemző szavakat: „Kötelességünket teljesítettük — felelte Dobó —, bár mások is teljesítették volna!” Azután Mckecseyvel együtt lemondott a kapitányi tisztségről. Istvánfi szerint az emberi érzelmű Ferdinánd elfogadta a lemondást. Miért is tagadta volna meg? Hiszen őt tömjénezte egész Európa, a magyar végvári katonák által kivívott győzelmi babérkoszorút saját fejére tette.

Világos tehát, hogy Gárdonyi nem tért el a hiteles történelmi tényektől, de nem követte a királyhű Tinódit és Istvánfit, hanem ráta-pintva a kérdés lényegére, bemutatta, hogy az idegen király számára teljesen érdektelen volt az egri vár sorsa, azoké meg különösen, akik a falakon belül harcoltak. Így rántja le a leplet az „isteni kegyelemből” uralkodó, hazánkat évszázadokon keresztül kifosztó Habsburg-dinasztiáról.

Az egri vár másik gazdája az egyház volt. Istvánfi idézett írásában bizonyítja, hogy Oláh Miklós egri püspököt is többször felkeresték Dobó követei. Tinódi a püspök védelmére még azt a kevés indokot sem tudja felhozni, amivel a királyt védte: „Éjjel-nappal úristenhez imáda, Mise mondásokkal óhít vala Egri vitézekért imádkoztat vala.” Gárdonyi a Régi Magyar Költők Tára harmadik kötetében ezek után a sorok után jegyzi: „Nem mise kell nekünk, hanem katona. Dobó.” A kapitány Bornemissza kérdésére, hogy mi lesz, ha a király hada Győr alatt marad, egyetlen keserű mondattal válaszol: „Nem megizente-e az egri püspök, hogy misézik érettünk?”

Tinódi is elismeri, hogy a misemondás nem sokat ér. A vár ereje az egységbe forrott várvédő közösségben van:

„Az vitézek bíznak az egy istenbe
Nem sok népbe, ágyúdba, sok élésbe
Sem a magyar urak segítségébe
Isten után köztük nagy egyességbe.”

Gárdonyi is a várvédők ügyességével, hősiességével magyarázza sikerüket. Dobó, aki a XVI. században élő vallásos ember volt, így biztatja katonáit: „Bízzatok vitézek az istenben!” Gárdonyi, aki a XIX. század kétkedő embere volt, rámutat a védők ügyességére, hősiességére. Az ostromban nem isten segíti őket, hanem nagyon is reális oka van győzelmüknek: „Az ostromot voltaképpen a leves verte vissza.” Nem segített az egri káptalan, még fizetésre sem adott katonát. A várba szorult két pap is a nép egyszerű vigasztalói közül került ki. A főpapok még idejekorán kocsira ültek és menekültek. Milyen látvány tárul Bornemissza elé? „Az úton egyebet sem láttak, csak kocsikon ülő papokat. Valamennyi Eger felől! S valamennyi nagy ládákkal, szekrényekkel, zsákokkal körülakottan. Eleinte csak köszöngtetett nekik, de aztán, hogy kedvetlenítette látásuk, ki se tért már az útból.” Megcsillan a remény a védők előtt: hátha a püspök érkezik! De a várudvaron a hintóból Baloghné száll ki. Gárdonyi figyelmeztet: a nép elvárná a főpapoktól, hogy vegyenek részt a küzdelemben. Dobóék számára akkor egyetlen sóvárgás maradt: bár minden hadvezér püspök is lenne, talán fordítának valamit hatalmas vagyonukból az ország védelmére. Gárdonyi kortársai számára pedig egy figyelmeztetés maradt meg: a hatalmas főpapok is tehetnének valamit a félgymarmati sorsba süllyesztett Magyarországért!

S mit tett a nemesség? A millennium idején nagy hanggal ünnepelte az ezeréves Magyarországot, de egy lépést sem tett a haza szabadságáért. Inkább igyekezett Bécs lábához simulni, hogy az elherdált birtokok helyett egy kicsiny hivatal morzsáját kapja meg a vármegyén. Ugyanilyen dicstelenül viselkedett a nemesség 1552-ben. Már Tinódi megrovó szavait is megérdemelték:

„Jó Mecskey Istvánt Egről bocsáták
Inté őket segítségre gondolnának
Ha békével hon lakni akarnának
Megcsúfolák neki oly szót mondanak
Vár tartásra ha elegek nem voltak
Mire egri tiszthen ti maradtatok
Azért ha az konccal jól laktatok
Az levét is reá ti megigyátok.”

Nagyon érdekes, hogy Istvánfi említi ugyan a szikszói gyűlést, de szerintem Mecskey elnyerte a nemesek segítségét. S ennek indoka: mert a „szabad városok” költségén 575 katona érkezett Egerbe! Tinódi sokkal őszintébb volt! S a történelem hű krónikása nyomán az író is ke-

ményen vágó kurta szavakkal bélyegzi meg a dzsentrivé züllött nemesek elődeit, regényének a Befejezésében.

A regényt így átszövik a Habsburg-ellenes, antiklerikális, a magyar nemességet bíráló szálak. A regény forrásainak vizsgálata bizonyítja, hogy Gárdonyi felhasználta a történelmi anyagot, de saját korának problémáit transponálta át a kiválasztott környezetbe, a hasonlóság alapján. (A Habsburg-ház, főpapság, a dzsentrivé süllyedt nemesség elődeinek bírálata.)

Gárdonyi műve történelmi hitelességének bizonyítására még két, eddig nem ismertett forrásmunkából szeretnénk idézni. Istvánfi is idézi Ahmed basa Kálból küldött levelét: „... Ha ezt teszitek, nem fogjátok megbánni, szabadságotok, javaitoknak, úgy mint régi királyaitok alatt birtokába maradtok.” Az Egri csillagokban a következő szavakkal csábít a török: „Ha engedelmesek lesztek, hitemre mondom, hogy se magatoknak, se jószágotoknak bántódása nem lesz. A császártól minden jót nyertek, s olyan szabadságban tartolak benneteket, mint régi királyaitok alatt voltatok.” Serédy György hiába küldi Egerbe a kassai zsoldosokat, azok megfutamodnak. Istvánfi megírja, hogy a viszatérőket megvasalva a város sáncainak ásására kárhoztatták. Tinódi is szól erről. Gárdonyi a Régi Magyar Költők Tárában már megjegyzi ezek mellett: „Ezekkel a szökevényekkel találkozik Gergely, s azok őt is visszafordítanak beszédrel, de...” Az epizód szinte szóról szóra bekerült a regénybe.

A másik forrásmunka — amely eddig ismeretlen volt, s az író kétségtelenül felhasználta regénye megírásához — *Salamon Ferenc Magyarország a török hódítás korában* című könyve. Megtalálható az író hagyatékában könyvtárában. Benne színes ceruzával tett alá- és mellé-húzásokat találtam, valamint Gárdonyi sajátkezűleg tett beírását [13]. Bizonyíték a bejegyzés eredetiségére az, hogy az írás teljesen azonos a megmaradt kéziratok írásával.

Megjegyezte a következő részeket: Tinódi művéről szólva: „melyet Istvánffy is kivont s mely azért minden költői becs nélkül való munka, mivel oly becses históriai krónika és semmi egyéb, mint maga a valóság.” A könyv 128—129-ik oldalán Gárdonyi fontosnak tartotta megjegyezni: „delik”... „szűk zsinóros nadrág és bakancs, attila övvel, melyen a széles, görbe kard függött.” Azonnal ráismerünk erre a leírásra Bornemisszané ruházatának bemutatásában: „Lóháton ült. Attila, szűk nadrág, sárga bakancs és teveszörköpönyeg volt rajta. Turbán helyett a delik szokása szerint a köpönyeg csuklyája fődte a fejét.”

Salamon szerint az akindzsik a gyalogok közé tartoztak. Gárdonyi csillagot tett a szó után — akindzsik* — és a lap alján megjegyezte: „A Török tört. írók I. 398 szerint lovasok.” A regényben így is jelennek meg: „De az utcákból felzúg a segítség: lovas akindsik és gönüllük, puskás és dárdás janicsárok”

Az Egri csillagok keletkezésével kapcsolatban nem érdektelen megemlíteni — hiszen Gárdonyi írói módszeréről tanúskodik —, hogy a regény szereplőit az író a való életből vett emberi tulajdonságokkal

ruházta fel, így sikerült elérnie, hogy a valódi történelmi keretben életteljes, vérbő figurákat mozgat.

Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvében megírja édesapjáról, hogy feketetáblás, kockavonalas noteszkája volt, amelybe ismerőseinek fontosabb jellembeli tulajdonságait jegyezte be. Így Dobó Istvánt édesapjáról, Ziegler Sándorról mintázta, Éva — Tima Hermin, a dabronyi főtanító lánya, Baloghné — Gárdonyi édesanyja stb. [14].

* * *

Gárdonyi Géza regényének megírásához alapos történelmi tanulmányokat végzett. Hosszú és kitartó, szívós munka eredményeként lett az Egri csillagok Habsburg-ellenes, antiklerikális, nemességet bíráló őszinte írói megnyilatkozás. Igaz, már az író életében jelentős megbecsülésben volt része a műnek — hiszen akadémiai Péczely-díjat kapott —, de az akkori hivatalos világ csupán a millenneumot dicsőítő regényt látta benne. Nem tudták és nem akarták felismerni azt az igazságot, amelyet az Egri csillagok minden sora hirdet: a nép igazi alkotó tehetsége, ereje segít a nemzet súlyos történelmi helyzetében. De annak a társadalomnak nem volt elég becsülete az igazság borsához. Érezte ezt Gárdonyi is. Keserűen jegyezte naplójába: „Aztánhát ki az ördög keres manapság regényben igazságot?” [15]. Igen, annak a kornak nem volt szüksége az igazságra. De az írónak igen! Azt szerettük volna bizonyítani e rövid gondolatsorral, hogy Gárdonyi, becsületes ember, becsületes írói egyéniség is volt. Az igazság szószólójának tartotta magát, s erről az útról nem akart letérni soha. Regényírói módszerére is az igazság fáradhatatlan keresése, és a megtalált történelmi vagy emberi igazság ábrázolása jellemző. Szereplői élő emberek, nem papírfigurák. Hazaszerető, érző, küzdő, szenvedő, boldog emberek elevenednek meg a regény lapjain. Éppen a valóság ábrázolásának igénye teszi jelentőssé Gárdonyi regényét. Jókai romantikus történelmi regényei mellett sokkal inkább az eötvösi történelmi regényírói elvek érvényesülnek az egri várvédelem festésében. Magában az írói életműben pedig a regény — éppen mert a haza ellenségeinek gyűlöletére, hazaszeretetre, helytállásra, igazságra nevel — az író nép- és hazaszerető radikalista, harcos magatartására teszi fel a koronát!

J E G Y Z E T E K

[1] Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*. Bp. Dante. II. 91.

[2] Bóka László: Tegnaptól máig. A hazaszeretet regénye. 172—214. l.

[3] Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1566. Közli Szalay Ágoston, Pesten, 1861. 6. old.

[4] Uo. 8. old.

[5] Uo. 9. old.

[6] Uo. 40. old.

[7] Uo. 51. old.

[8] Uo. 57. old.

[9] 1548. nov. 25 én kelt levél. 55. old.

- [10] Közölte dr. Bakos József: Gárdonyi és Tinódi. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. IV. kötet. Miscellanea. 567—572. old.
- [11] Istvánfi Miklós: Magyarország története 1490—1606. Fordította Vidovich György. Debrecen, 1868.
- [12] Ghymesi Forgach Ferenc Magyar históriája 1540—1572. Pest, 1866.
- [13] Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. Bp. 1886.
- [14] Gárdonyi József i. m. II. 47.
- [15] Uo.
 Tinódit a következő kiadásból idéztem: Tinódi Sebestyén: Cronica Kolozsvár, 1554. Akadémiai Kiadó, 1959.